

ד תשובה

פרשת וילך, תשע"ח, מספר 1286

על אמירת "לעילא ולעילא" בעשרת ימי תשובה אליעזר דניאל יסלזון

בקדיש. וכך מצינו במשנה ברורה (תקפ"ב ס"ק ט"ז): "וכופלין לעילא בכל עשי"ת בכל הקדישים שאומרים"⁴.

כדי לעמוד על המשמעות של הכפלת המילה נברר תחילה מה ההקשר של המילה 'לעילא' (=למעלה) בתפילת הקדיש. חכמים למדו מתפילת משה בתחילת פרשת "ואתחנן", שאזכור בקשותינו בתפילה מחייב אותנו לפתוח בשבחו של מקום.⁵ וכך מצינו בסידור התפילה פירוט של שבחים רבים של הקב"ה. תפילת שחרית פותחת בפסוקי דזמרה, שכולם מפרטים שבחו של הקב"ה, וכן בסיום פסוקי דזמרה בתפילת 'נשמת כל חי' או בברכת 'שתבח', יש שבחים רבים של הקב"ה. גם תפילת הקדיש נתקנה כדי להלל ולשבח את הקב"ה בציבור ובמניין.

אחד המאפיינים של סיפור שבחו של הקב"ה בתפילות השונות, הוא הריבוי הגדול של לשונות השבח. כך לדוגמא קוראים אנו בברכת ישתבח: "כי לך נאה ה' א-להינו, שיר ושבחה הלל וזמרה עוז וממשלה תהילה ותפארת קדושה ומלכות". וכן בתפילת הקדיש: "יתבוך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקודשא בריך הוא".

נראה שהריבוי בתוארי השבח, עד כדי הפרזה ממש, נובע מבעיה עקרונית הקיימת כל אימת שאנו באים לספר בשבחו של הקב"ה: הקב"ה, המושא של השבח, הוא על טבעי. אין לו גוף ולא דמות הניתנת לתיאור כלל. לכן, כל תיאור מפי המתפלל מוגבל ביסודו, שהרי המילים ארציות, מוגדרות וחותכות. המילים מתארות את המציאות המוגבלת, שרק אותה אנו מסוגלים לתאר כבני תמותה מוגבלים.

⁴ ההגייה הנכונה היא לעילא, מלעיל, ולא לעילא מלרע (כפי שטועים רבים), כמו המילה העברית למעלה וכמו המילה העברית לעיל, השאולה מן הארמית.
⁵ כך למדנו במסכת ברכות (לב ע"א): "דרש רבי שמלאי: לעולם יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל. מנלן? ממשנה. דכתיב (דב' ג) וְאַתְּחַנֵּן אֶל ה' בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר, וְכָתִיב ה' א-להים אֵתָה הַחֲלוֹת לְהַרְאוֹת אֵת עַבְדְּךָ אֵת גְּדֻלְךָ וְאֵת יְדֵי הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי אֵל בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְבוּרְתְּךָ. וְכָתִיב בְּתִרְיָה אֲעִבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֵת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה וגו'".

כפילות מילים בתורה¹

בעשרות מקומות בתורה אנו מוצאים חזרה על אותה מילה; לעתים בזהות מלאה, ולעתים שתי המילים הן בעלות שורש זהה, אך מופיעות בנטייה שונה (לרוב: צורת מקור ואחריה פועל מפורש).

קריאה פשוטה של שגרת לשון זו, מלמדת שהכפילות באה כדי להדגיש. להלן כמה דוגמאות:

בראשית ז:יט: וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד עַל הָאָרֶץ וַיִּכְסּוּ כָּל הַהָרִים הַגְּבוּהִים אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם.

בראשית כב:יא: וַיִּקְרָא אֵלָיו מְלֶאכֶּה מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם אֲבִרְהָם וַיֹּאמֶר הַיָּנִי.²

בראשית כ:יח: כִּי עָצַר עָצַר ה' בְּעַד כָּל רֶחֶם לְבַיִת אֲבִימֶלֶךְ עַל דְּבַר שְׂרָה אִשְׁתְּ אֲבִרְהָם.

דברים יד:כב: עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר³ אֵת כָּל תְּבוּאֹת זֵרַעְךָ הַיֵּצֵא הַשְּׂדֵה שְׁנֵה שְׁנֵה.

כאמור, שגרת לשון שכזו מעצימה את המילה או את הפועל. המילה השנייה מעצימה את התיאור. בתוכחה שבפרשת "כי תבוא" מצאנו פסוק אחד הכולל שתי כפילויות:

הגֵר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עִלְיָךְ מֵעֲלֶה מֵעֲלֶה וְאֵתָה תִרְדַּ מִטָּה מִטָּה (דב' כח:מג).

הפסוק מדגיש: אין מדובר בעלייה סתמית וגם לא בירידה סתמית, אלא על עלייה וירידה מודגשות ביותר. תרגום פסוק זה כולל את הצירוף "לעילא ולעילא" כתרגום של המילה "מעלה מעלה".

כפילות "לעילא ולעילא" בעשרת ימי תשובה

הביטוי "לעילא ולעילא" מתקשר אל המנהג לכפול בעשי"ת את המילה 'לעילא' המופיעה

* אליעזר דניאל יסלזון הוא יו"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר-אילן.

¹ על כפילות המילים בתורה ראו מאמרו המצוין של פרופ' עלי מרצבך, "חציין של תיבות", דף שבועי לפרשת שמיני תש"ס (מס' 334).

² הכפילות בשמות אנשים נדרשת לרוב כסימן של חיבה מיוחדת.

³ חכמים דרשו בהרבה מקומות את הכפילות, וכך לדוגמה למדו גם על פסוק זה (תענית ח ע"ב): "ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב 'עשר תעשר' עשר בשביל שתתעשר".

הכפלת המילה 'לעילא' והכרעת המהר"ל

כאמור, נוסח הקדיש שבידינו, שהתגבש כנראה בסוף תקופת הגאונים (מאה ט' או י'), כולל שתי נוסחאות מקבילות. היו כאלה שהסתפקו בשימוש במילה לעילא פעם אחת, ואחרים שציטטו אותה פעמיים, לעילא ולעילא.⁷

שתי הגרסאות מצויות גם היום: מצינו בחלק מנוסחאות תימן וכך בחלק מנוסחי האיטלקים, את ההכפלה במשך כל ימות השנה. לעומת זאת, מנהג עדות המזרח, וכן מנהגו של הגר"א, מחייבים שלא לכפול את המילה לעילא כלל, אפילו לא בעש"ת.

שתי הגרסאות שנפוצו בעולם היהודי הגיעו אל המהר"ל (רבי יעקב הלוי בן משה מולין; גרמניה, המאות י"ד-ט"ו), שהיה המעצב החשוב ביותר של מנהגי אשכנז. המהר"ל החליט לקיים את שתי הגרסאות במקביל. הוא קבע לומר את הקדיש בדרך כלל עם הופעה אחת של המילה "לעילא", ולכפול אותה בכל חגי ישראל, כולל בימים הנוראים.⁸ המהר"ל קבע את שתי הנוסחאות מבלי לנמקן.⁹ לימים קמו למהר"ל מסתייגים, ואנו מוצאים היום חמישה מנהגים שונים.

המנהגים השונים ביחס להכפלת המילה "לעילא"

(א) מנהג עדות המזרח שלא לכפול כלל, ולהסתפק בכל השנה באמירה של המילה "לעילא" פעם אחת בלבד. גם הגר"א סבר כך.

(ב) מנהג יהודי תימן ואיטליה, לכפול בכל השנה את המילה "לעילא".

(ג) מנהג המהר"ל לכפול את המילה "לעילא" בכל החגים, כולל בימים הנוראים.

(ד) מנהג פרנקפורט העתיק, שעל פיו כופלים רק בר"ה וביוה"כ, ולא בימי התשובה האחרים.¹⁰

⁷ בסידור רב סעדיה גאון (מהד' דודזון, אסף ויואל, עמ' לה) מופיע הנוסח "לעילא מכל", אולם בחילופי הנוסח שם מובא הנוסח "לעילא לעילא" על פי כתב-יד, שלדברי המהדירים הוא הקטע הגדול והחשוב ביותר. גם בנוסח הקדיש בסדר התפילות במשנה תורה לרמב"ם בא הנוסח "לעילא לעילא מכל" (מהד' מקבילי, תשס"ח, עמ' 157; ד' גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תש"ם, עמ' 203. בחילופי הנוסח שם מובא הנוסח "לעילא מכל").

⁸ דרך זו של טיפול בגרסאות שונות מצינו גם בתפילות אחרות. במקום להכריע בין הגרסאות, מיעדים את האחת למועדים מסוימים ואת האחרת למועדים אחרים. ראו למשל הנוסח של הברכה האחרונה בתפילת העמידה על פי נוסח אשכנז: 'שים שלום' בתפילת שחרית לעומת 'שלום רב' בתפילות מנחה וערבית.

⁹ נראה שמטרת האבחנה שעשה המהר"ל בין חול לחג, היא להבטיח שגם בימי חג ומועד, שבהם אנו מתקרבים יותר אל הקב"ה, יודגש שאין באפשרותנו להגדיר את השבח. לכן הדגיש את עליונותו של הקב"ה על ידי כפל המילה "לעילא" בכל חג ומועד.

¹⁰ הרב בנימין שלמה המבורגר ממכון מורשת אשכנז, מורה לתלמידי החפצים לדבוק במנהג אשכנז המקורי, לאמץ את מנהג פרנקפורט העתיק. על פי מנהג זה, גם בר"ה

למה הדבר דומה? למי שמצלם עולם רבגוני, למשל שקיעה מופלאה, זריחה מדהימה או את מעמקי יערות הגשם. הצלם משתמש בסרט הקולט רק את הגוונים של השחור והלבן. לכשיוצגו התמונות, יהיה צורך בהשלמה מילולית נרחבת, שמטרתה להבהיר שהמציאות המגוונת עולה על כל הנראה בצילום. בעת הצגת תמונותיו, יהיה על הצלם להסביר שכל גווני הירוק שניבטו אליו ביערות הגשם, לא יוכלו לבוא לידי ביטוי בצילום, וככל שהצילום יכלול פחות מהפרטים שבמציאות, ייאלץ הצלם להרבות בתיאורים ובהסברים משלימים. כך ינסה לגשר מעל הפער הגדול שנוצר בין המציאות המגוונת, לבין התמונות בשחור-לבן, המציאות את המציאות בצורה מוגבלת בלבד. זהו גם מצבנו בעת שאנו משבחים את הקב"ה. אין לנו מספיק כלים כדי לתאר את שבחו. כל ישותנו, הכוללת גם את שפת הדיבור שלנו, מצויה בעולם פסי. לעומת זאת, שבחו של הקב"ה חייב לתאר הוויה מְטָאפיזית, שהיא מעל לטבע.

חכמים תיקנו להרבות בשבחו של מקום, למרות שברור הוא שאין בכוחנו לתאר אפילו מקצת שבחו.

שאלה בסיסית זו מצאה את ביטויה ההולם גם בפזמון 'יגדל א-לוהים חי', שאנו מצרפים לחלק מתפילותינו: "אין לו דמות הגוף ואינו גוף, (ולכן) לא נערוך אליו קדושתו".

הצהרה ששבחו האמיתי של הקב"ה מתעלה על כל התיאורים

חכמים תיקנו להרבות תחילה במילות השבח, אך לאחר אמירתן עלינו להצהיר, שאין בכוח של המילים להציג את תיאורו האמיתי והמהותי של הבורא. לאחר שאנו משבחים ומגדלים את הקב"ה בכל מילות השבח המצויות בידינו, ומונים שמונה לשונות של שבח "יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל", אנו מצהירים שהוא מעל לכל הברכות והשירות והשבחים והנחמות הנאמרים בעולם הפיסי: "לעילא מכל שירתא ושירתא תושבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא".

נמצא שהמילה "לעילא" פותחת את ההצהרה היותר משמעותית בתפילת הקדיש. היא מלמדת שלא נוכל לעולם להביע את שבחו המוחלט והאמיתי, שהרי הוא יתברך מתעלה מעל כל ברכה ושבח הנאמרים בעולמנו הגשמי. בגלל מרכזיותה של המילה לעילא, היו שדרשו להדגישה עוד, על ידי הכפלתה.⁶

⁶ הפסוק המרכזי בקדיש, "יהא שמייה רבה מבורך", מתורגם לעברית בפסוק: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ייתכן, שגם האמירה בלחש של בשכמלו בעת קריאת שמע, נובעת מסיבה זו. יש בשבח שלנו מגבלה מהותית ופנימית, ולכן נקרא הפסוק בלחש בלבד. רק ביום הכיפורים אנו חשים קרבה מספקת המאפשרת לנו לצטט פסוק זה בקול רם.

(ה) המנהג הנפוץ בעדות אשכנז, המובא בנושאי כליו של השולחן ערוך, לכפול אותה בכל עשי"ת.¹¹

כל הכופלים רוצים, כמובן, להדגיש את עליונות הקב"ה, מעל השבחים הנאמרים על ידנו. המחלוקת נסבה על ההתנהלות הראויה של המתפללים. היו שראו את הקדיש כתפילת שבח אחידה וקבועה למשך כל השנה (הספרדים, הגר"א האיטלקים והתימנים). לעומתם, היו שרצו לציין את האופי המיוחד של המתפלל במועדים, ובעיקר בימים הנוראים. הנוהגים על פי מנהג האשכנזים בארץ, מונחים בעיקר על ידי הפרושים בירושלים. למרות שבדרך כלל נהגו הפרושים כמו הגר"א, כאן החליטו משום מה שלא להיצמד למנהגו, והעדיפו את המנהג שהיה כבר נפוץ באירופה, לכפול את "לעילא" דוקא בעשי"ת. וכך גם מזכיר הלוח למנהגי א"י של הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי: "וכופלין לעילא בקדישים של עשי"ת. כך כתב הגריעב"ץ ומט"א וכן הוא בנוסחאות ישנות".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

¹¹ וביוה"כ נהגו להכפיל רק בקדישים העיקריים הנאמרים על ידי החזן, ולא בקדישים הנאמרים על ידי יתומים. האזכור הראשון מופיע רק במאה ה"ט"ז על ידי הלבוש (או"ח תקמ"ב). מעניין שהרמ"א, הדבק בד"כ במנהגי המהרי"ל, לא הזכיר כלל עניין כפילות המילה "לעילא".